

הלשונות 'לפנים' 'בראשונה' ודומיהם לתיאור ימי העבר במקרא

גרשון ברין

א. שימושי 'לפנים' במקרא

מבין הלשונות, שהשתמשו בהם במקרא כדי לציין את העבר הרחוק, בולט הלשון 'לפנים'. הצד המשותף לכל הכתובים הכוללים לשון זה הוא עניין יחס הזמנים, בעוד שעניין ההשוואה משתנה, כמוכן, מפעם לפעם.

הכתובים הבולטים ביותר לעניין זה הם 'לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה' (שמ"א ט, ט), וכן 'לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקים כל דבר שלף איש את נעלו ונתן לרעהו וזאת התעודה בישראל' (רות ד, ז). בשני הכתובים מצביעים העורכים על שוני בין תופעות מקובלות בימיהם לבין התופעות שבעבר הרחוק ('לפנים'). כך, למשל, 'היום', בימי העורך, מכונה איש האלהים 'נביא', ואילו בסיפור המעשה, העוסק בימי שמואל ושאול, היו הבריות מכנים אותו 'רואה', מאן ברור המרחק הגדול בין שתי מערכות הזמן הללו.¹

* על לשונות אחרים עיין במאמרי 'עיונים בלשונות לציון הזמן במקרא', תעודה, ד (תשמ"ו), עמ' 37-54, וראה במיוחד על הלשונות 'בעת ההיא', 'בימים ההם', וכיוצא באלה, שם, עמ' 45-52.

1. ועיין בדברי ר"י קרא לשמ"א ט, ט: 'מה שאנו קורין עכשיו נביאים בדורות האחרונים היו קורין דורות הראשונים רואה, כמו בדורו של שמואל ששאלו לנערות היוצאות... אבל משרבו החוטאים שהיו משוטטים בכל חוצות ואין איש עושה משפט... חזרו לקרוא אותם נביאים... כשהוא אומר כי לנביא היום יקרא לפנים הרואה. מה שהרור הזה קורא נביא היו הדורות הראשונים קורין רואה. למדת שכנתב ספר זה כבר חזרו לקרוא לרואה נביא. מכלל סספר זה לא נכתב בימי שמואל. כשתחזור על כל המקרא לא תמצא שנקרא נביא רואה כי אם כאן שהוא אומר איזה בית הרואה [פס' יח]. למדת שדורו של שמואל הוא נקרא לפנים בישראל ודור אחרון לשמואל ועל אותו הדור הוא אומר כי לנביא היום' וכו'. וראה על כך בספרי, 'מחקרים בפירושו של ר' יוסף קרא', תל אביב תש"ן, עמ' 106.

תופעה דומה עולה ברות ד, שם טרח העורך להסביר לקהלו נוהג שהיה קיים 'לפנים בישראל' בעניין המנהג של שליפת הנעל ומסירתה לצד השני כסימן לאישור העברת נחלות או כציון לאישור תמורה כלשהי ('לקיים כל דבר'), ועוד כיוצא בזה. הסבר זה הוצע על ידיו, משום שבימיו כבר לא היה נוהג זה מתקיים, לפיכך, על מנת שהקורא בן דורו יבין את מעשי הגיבורים הנזכרים אחר כך ('ויאמר קנה לך וישלף נעלו' - רות ד, ח) שיבץ העורך משפט אינפורמטיבי במיקום מוקדם ובו הסבר על הנוהג הקדום.

בפרק ב שבספר דברים יש גודש של כתובים שענינם ידיעות היסטוריות. בשלושה כתובים בא הלשון 'לפנים' לציין את פער הזמנים. כך נאמר בפסוק י על יושביה הקדומים של מואב מלפני כניסת ישראל לאזור: 'האמים לפנים ישבו בה עם גדול ורב ורם כענקים', ובסמוך (פסוק יב) באה ידיעה היסטורית נוספת לעניין יושביה הקדומים של אדום-שעיר: 'ובשעיר ישבו החורים לפנים ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם וישבו תחתם'. כלומר, הסופר העורך מדווח כאן על מציאות קדומה, שכבר לא היתה אקטואלית עם בוא ישראל לאזור זה של עבר הירדן המזרחי. יתרה מזו, מן הנאמר בהמשך 'כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו' מסתבר, שמרחק הזמן גדול ממה שנתקבל לפי הקביעה של מה שקרה 'לפנים', משום שתפיסת שעיר את ארץ החורי והתיישבותו במקומם הושוותה לכיבוש ישראל את ארץ כנען. מדובר אפוא במציאות מתוך ההיסטוריה הישראלית (בתקופת המלוכה, למשל), שממנה המחבר משקיף על המאורעות הקדומים שמלפני כיבוש ישראל את ארץ כנען והוא משווה את כיבוש שעיר את ארצו מידי החורי, יושב הארץ הקדום, לכיבוש ארץ כנען בידי ישראל. הלשון 'לפנים' מאפשר אפוא למחבר ליצור את תמונת הזמן הקדומה יותר, וזאת תוך כדי הסתייעות בהשוואה 'כאשר עשה' וכו'.²

תמונה קדומה עולה גם בפסוק כ, שם נאמר על תולדות נחלת העמונים 'ארץ רפאים תחשב אף היא, רפאים ישבו בה לפנים והעמונים יקראו להם זמומים'. לעניין שימוש 'לפנים' דין כתוב זה כדין פסוק י על האמים, יושבי מואב הקדומים.

מדברי ר"י קרא ניכרת התאמצותו להוכיח, שאם מתייחסים לדורו של שמואל כ'לפנים בישראל' נמצא הכותב רחוק משמואל. ניסוח דבריו באריכות בא על שום האמור בסוף דבריו: 'ורבותינו זכרוניהם ברכה אמרו ששמואל כתב ספרו והמאיר לארץ ישים מחשך לאור ומעקשים למישור' (תושם אל לב והירותו בדחיית דעת חז"ל). בפרק אחר בספרי (עמ' 117, וכן שם, הערה 11) אני מראה, שבכל מקרה של התנגשות כזאת הוא מייתל לפתרון אלוהי ('והמאיר לארץ' וכדומה), וראה שם לניסוחים אחרים באותו כיוון.

2. על הלשון 'כאשר עשה' ראה בהמשך בדיון נפרד.

בדהי"א ד, מ, באה ידיעה על התיישבות בני שמעון עד למבוא גדר: 'וימצאו מרעה... והארץ רחבת ידים ושוקטת ושלוחה כי מן חם הישבים שם לפנים'. נראה, שיש כאן מציאות מעין זו שבעבר הירדן המזרחי. היינו, כשם שהאמים והרפאים היו היושבים הקדומים, שהמאבים ובני שעיר ובני העממים האחרים כבשו את המקום מהם, ואילו ישראל כבר פגשו את האומות ה'חדשות' יותר, כך כאן לעניין בני שמעון וכיבוש האזור מידי המעונים (שם, פס' מא), שבעבר הרחוק ישבו בו בני חם.³

בדהי"א ט, כ, מזכיר המחבר שמשרת האחראי על תפקידים מסוימים של לוויים היתה נתונה בעבר הרחוק לפינחס בן אלעזר: 'ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים'. נראה, שבעל ספר דברי-הימים נקט במינוח זה כדי ליצור את פער הזמן הנדרש בתיאורו לגבי מילוי המשרה על ידי בני משפחות הקורחיים בתקופות מאוחרות הרבה לזו של הנגיד במשרה, פינחס בן אלעזר הכהן.

ושמא צריך להבין ברוח זו גם את השימוש בשופטים ג, א-ב 'ואלה הגוים אשר הניח ה' לנסות בהם את ישראל... רק אשר לפנים לא ידעום'. נראה, שהכתוב מנוסח מזווית מאוחרת בזמן ביחס לזמן ההתנחלות (ועיין בפירושים).

מעניין הוא, שעיקר השימוש בלשון 'לפנים' בא ביחס למקומות גיאוגרפיים (ולתיאור תנועות העמים אליהם). כך ראינו ביחס למעמד העמים השונים באזורים השונים שבעבר הירדן, וכן אנו מוצאים ידיעות היסטוריות על כך שמקומות מסוימים נקראו לפנים, בחלק מתקופת המקרא, בשמות אחרים: 'ושם העיר לפנים לוי' (שופ' א, כג); והשווה: 'ואולם לזו שם העיר לראשונה' (בר' כח, יט); 'לזוה אשר בארץ כנען היא בית אל' (בר' לה, ו); השווה גם: 'ואולם ליש שם העיר לראשונה' (שופ' יח, כט), וכן 'ושם דבר לפנים קרית ספר' (שופ' א, יא), 'ושם חברון לפנים קרית ארבע' (יהו' יד, טו; שופ' א, י).

צירוף מעין זה בא אף ביהושע יא, י: 'כי חצור לפנים היא ראש כל הממלכות האלה'. ובסמוך נזכרו מלך מדון, מלך שמרון ומלך אכשף ושאר המלכים שנצטרפו לקואליציה של יבין מלך חצור (יא, א-ה). לפי המתואר, התמונה אמורה להתאים לימי יהושע, אבל, כמובן, לא לתקופה שלאחר מכן. ומתוך כך שהעורך כולל בידיעה ההיסטורית שלו את הלשון 'לפנים', ברור הוא, שיש בכך כדי לקבוע את זמנו כמאוחר מאוד למאורעות המתוארים.

לעומת המובא לעיל, לשון 'לפנים' יכול להתייחס לעבר קרוב. כך, למשל, באיוב

3. המרחק הגדול ביותר לכיוון העבר בא בכתוב: 'לפנים הארץ יסדת (ומעשי ידיך שמים) (תה' קב, טז), באשר הוא עוסק בכריאת העולם. עוד יש לציין, שהכתוב יוצא דופן אף בכך שהוא אינו בגדר כתיבת עורך, אלא חלק אורגני של היצירה השירית כולה שבתהלים קב.

מב, יא 'ויבואו אליו כל אחיו וכל אחיותיו וכל יודעיו לפנים'. ברור, שאין כאן היסטוריה לאומית-ישראלית, או תיאור קורותיהם של לאומים אחרים, אלא פרק הדין בביוגרפיה של אדם אחד, איוב של העבר, שמלפני אסונו, בהשוואה לאיוב שלאחר ישועתו.

נמצא, שיש בכוח הלשון 'לפנים' לשמש לתיאור דרגות משתנות של זמן של העבר, מזמן מועט ועד לתקופות ממושכות בהיסטוריה. וראה עוד נחמ' יג, ה: 'ישם היו לפנים נותנים את המנחה' וגו'.

אבל יש לקבוע, שפרט לשני כתובים אלה⁴ רוב שימושי 'לפנים' עניין הם למרחק גדול בהיסטוריה, ונראה, שלצורך תיאור מרחק קטן בזמן משמשים לשונות אחרים. עוד יצוין, שלפי דרך ניסוח הדברים נראה בבירור, שרוב כתובי 'לפנים' הם מידי עורכים, שהגיבו בעזרת הלשון האמור מזווית רחוקה על תופעות קדומות בעבר הרחוק. העורך מוסר בעזרת לשון זה פרט ארכיוני, הקשור בפרטי הטקסט הנדון. וכבר ציינתי את השורה המצומצמת של נושאים וקאליים, אתניים ולאומיים, שכדי לצייןם השתמשו העורכים ב'לפנים'.

במקום מיוחד בקבוצת הכתובים המשמשים בלשון זה עומדים הכתובים בשמ"א ט, ט ורות ד, ז הכוללים את הצירוף 'לפנים בישראל', אך הטעם לשימוש הלשון הזה אינו ברור. אפשר, שהוא קשור בעובדה, שרוב הכתובים העריכתיים האחרים הכוללים את 'לפנים' עוסקים במציאות לא-ישראלית, באשר העניינים הנזכרים בהם נוגעים לחורי, לשעיר, למואב, רפאים וכדומה, ואילו שני אלה שבשמואל וברות מדווחים על תופעות לשוניות וחברתיות פנים-ישראליות.

יושם אל לב, שבאחד משני הכתובים הללו (רות ד, ז) מופיעה מלת 'ישראל' גם בתוך הכתוב גופו ולא רק בצירוף האמור ('לפנים בישראל'), שכן כתוב שם: 'וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה... וזאת התעודה בישראל'. האם הסופר-העורך של רות ד בא לקבוע בחזרו פעמיים על הלשון 'ישראל', שמדובר בתופעה פנים ישראלית ושלא היתה כמותה במזרח? ועוד: האם קשורה לדיקו זה גם העובדה, שאף בישראל חדל השימוש בשליפת הנעל בימי העורך-הסופר, ומשום כך הוא נזקק להסביר לקהל את המנהג?

כתוב מיוחד במינו בנדון זה הוא דהי"ב ט, יא המדווח על עצי אלגומים (אלמגים לפי גרסת הכתוב המקביל: מל"א י, יב), שעשו מהם כלים שונים לבית ה': 'ולא נראו כהם לפנים בארץ יהודה'. הערה זו מעריכה את טיב השימוש בעצים הללו ואת החידוש שבשימוש בהם. ונראה לי, שעל-פי הסגנון אלה הם דברי הסופר בדברי-הימים, ולא

4. עניינו של איוב יז, ו, 'ותפת לפנים אהיה שונה.

דברי עורך. מיוחד הוא אפוא השימוש שעושה המחבר בלשון בעל אופי כללי זה בטקסט בעל אופי ישראלי מובהק.

אור מיוחד על משמעות 'לפנים' עולה מהשוואת כתוב זה עם מקבילו במל"א י, יב: 'ויעש המלך את עצי האלמוגים מסעד לבית ה' ולבית המלך וכנורות ונבלים לשרים. לא בא כן עצי אלמוגים ולא נראה עד היום הזה'.⁵ הלשון 'עד היום הזה' משווה, כידוע, את האמור בטקסט כלשהו לגבי העבר עם ההווה. כך גם כאן הכתוב קובע, שהתופעה הנדונה לא נתקיימה עד ימי שלמה, מושא התיאור, ואולי גם עד זמן כתיבת הדברים או אמירתם, כלומר שגם אחרי הכנסת האלמוגים כחומר במסגרת בניית המקדש הם לא החלו לשמש כחומר בנייה יומיומי. היות שבעל דברי-הימים הכיר בתפוצת התופעה של שימוש האלמוגים בימיו ואף בתקופה שלפני כן, הוא שינה את המונח 'עד היום הזה' ללשון 'לפנים' כדי שיהיה ברור, שהקביעה בדבר אי השימוש אינה מתאימה לימיו שלו, באשר היא משקפת מצב שהיה קיים עד לימי שלמה, שאם לא כן היה עלול להתקבל, שגם עד ימיו שלו, ולא רק עד ימי שלמה (או עד ימי הסופר של הטקסט הנדון בספר מלכים), לא נהגו להשתמש באלמוגים לצורכי בנייה.⁶

דין שינוי זה, שבעל דברי-הימים הכניס במקור שהועתק על ידיו, כדין השינויים האחרים שהוא עושה בטקסטים הקודמים שהוא מעתיקם תוך הכנסת אלמנטים אקסואליים, כגון, 'אדרכמונים' תחת 'שקלים' בסיפור על איסוף הכספים לעבודת בית

5. כפי שבשמ"א ט, ט מתקיים יחס בין 'לפנים' לבין 'היום', כך גם במלכים א' י, יב מקביל הלשון 'היום (הזה)' למונח 'לפנים'.

6. בתיאור קורות העמונים בדברים ב, כ-כב קיים שימוש כפול ב'לפנים' ובנוסחה 'עד היום הזה', שכן נאמר שם: 'ארץ רפאים תחשב גם היא, רפאים ישבו בה לפנים והעמונים יקראו להם זוממים... וישמידם ה' מפניהם ויירשום וישבו תחתם. כאשר עשה לבני עשו היושבים בשעיר אשר השמיד את החורי מפניהם וישבו תחתם עד היום הזה' אלא שבכתוב במלכים ובדברי הימים שני הלשונות הללו משמשים במעמד חלופי, היינו, בעל דברי-הימים החליף את 'עד היום הזה' בלשון 'לפנים' כדי שהכתוב ישא אופי אמין, ואילו בכתוב המובא כאן מדברים ב באים שני הלשונות כאחד - הלשון 'לפנים' מתאר את המציאות הקדומה, ואילו האחר, 'עד היום הזה', מעיד על המציאות המאוחרת והאקסואלית המתמידה עד ימי המחבר. היינו, שהמחבר יודע על התמדת בני שעיר לשבת בארצם העתיקה עד ימי כתיבת הדברים על ידי הסופר בעל הסיפור בדברים ב. מעניין, שגם ביחס לזמן בואם של בני שעיר תחת הגוי שישב תחילה בארצם נוקט הכתוב (בפסוק יב) בלשון 'לפנים'. נמצא הסופר מקפיד לנסח את העבר הרחוק בלשון 'לפנים', ואילו לתיאור המציאות החדשה, שנתהוותה בעקבות התקופה המכונה 'לפנים', הוא משתמש בלשון 'עד היום הזה'.

האלהים בימי דוד (דהי"א כט, ז), ועוד כיוצא בזה.

יש לציין, שבמקרים אחרים אין בעל דברי־הימים נוהג להחליף את נוסח 'עד היום הזה', שעמד לפניו במקורות אחרים שהוא השתמש בהם. כך, למשל, נאמר בדהי"א, יג, יא בעניין קריאת המקום פרץ עווה 'עד היום הזה'; וכן שם, ה, כו: 'ויגלם (= תגלת פלאסר) לראובני... ויביאם לחלח וחבור ונהר גזון עד היום הזה'. בשני הכתובים הללו אין כל קושי בשימוש בגרסה זו, באשר המציאות המתוארת בהם טובה באמת 'עד היום הזה', כלומר, עד ימיו ממש. מאידך, כתובים אחרים, שבעל דברי הימים משתמש בהם בנוסחה האמורה, אינם מתאימים לימיו התאמה גמורה, אך בכל זאת אין בהם הפרעה מוחלטת להגיון כלפי המציאות המאוחרת יותר. כך הוא דהי"ב כא, י: 'ויפשע אדום מתחת יד יהודה עד היום הזה'. אמנם פשיעת אדום אינה נמשכת עוד, אלא שמאידך גיסא, היות שאדום לא חזרה להיות כפופה ליהודה ניתן להשאיר את נוסחו של כתוב זה גם אחר העתקתו מן המקור הקדום, באשר אין בו תמונה המנוגדת למציאות.

אולם יש קבוצה של כתובים, שצפוי היה, שבעל דברי הימים ינהג לגביהם כמו שנהג לגבי הכתוב העוסק באלמוגים, היינו, שיגרוס לשון אחר ('לפנים' וכיוצא בו) במקום 'עד היום הזה', שהשימוש בו עשוי להיות גורם מפריע לגבי המציאות בימיו. אף־על־פי־כן הוא לא נהג כך, אלא השאיר את הקביעה העתיקה, כאילו היו הדברים טובים גם בימיו. כאלה הם הכתובים דלקמן: דהי"ב י, יט: 'ויפשעו ישראל בבית דוד עד היום הזה'. הסופר הרי יודע, שישראל, היינו ממלכת הצפון, כבר בטלה. מדוע אפוא הוא מנסח את מעמדו כמי שפשעו בבית דוד 'עד היום הזה'? אולי כוונתו לומר, שתוצאת פשיעתם ניכרת בין השאר בענישתם בגלות, שהפרידה אותם סופית מן הארץ. אם כך דין הכתוב כדן כא, י בעניין פשיעת אדום.

בדהי"ב ה, ח נאמר על 'הנותר מן החתי' וכו': 'ויעלם שלמה למס עד היום הזה'. אין כל אפשרות להניח, שהמציאות של כפיפות עממים אלה לישראל או ליהודה נמשכה עד ימי המחבר, באשר אין להניח את קיומם של העממים הללו באותה עת, ומכל מקום לא את היותם יושבים בארץ וכפופים לשלטון ישראל. כך הוא גם לגבי האמור על יושבי מבוא גדר: 'ויבואו אלה הכתובים בשמות בימי חזקיהו המלך ויכו את אלהיהם ויחרימום עד היום הזה' (דהי"א ד, מא). בסמוך לזה (ה, מג) נזכרו בני שמעון אחרים: 'ויכו את שאר הפלטה לעמלק וישבו שם עד היום הזה'. דיווח כפול זה על קורות משפחות משבט שמעון אינו משקף בשום אופן את המצב של ימי המחבר, בעל דברי־הימים, באשר בימיו כבר לא נתקיימה המסגרת השבטית, ובוודאי לא בנוגע לשבט שמעון. ועוד, שאין כל דרך להניח בעת ההיא מציאות, שלפיה ישבו ישראלים בשעיר וכדומה.

כן יש להעיר על השימוש בלשון 'עד היום הזה' בחזון נתן (שמ"ב ז) החוזר בדהי"א יז. חזון זה כולל את השימוש בנוסחה האמורה: 'כי לא ישבתי בבית מן היום אשר העלית... עד היום הזה' (דהי"א יז, ה). ברור הוא, שבעוד שקביעה זו נכונה לגבי ימי דוד⁷ לא כן הוא לגבי ימי בעל דברי-הימים היודע יפה על בית האלהים הגדול שבירושלים מימי שלמה ואילך. אף-על-פי-כן העתיק המחבר את הכתוב כמות שהוא, ובכלל זה את הנוסחה הנדונה. אמנם יש להדגיש, שבכתוב זה הצירוף מופיע בדיבור ישיר, ולפיכך לא בו היה קושי הן בספר שמואל הן אפילו בדברי-הימים, באשר הדברים מתייחסים בבירור לימי דוד, שבזמנו בא חזון נתן.

גם שימוש הנוסחה בדהי"ב ה, ט 'זיאריכו הבדים... ולא יראו החוצה ויהי שם עד היום הזה' מוביל למסקנה וזה בדבר חוסר התאמת הדברים לימי בעל דברי-הימים, זאת משום שבמחקר המקרא מקובלת הרעה, שבבית שני לא היה ארון. נמצא, שאזכור הפרט על מרכיב ממרכיבי הארון כאילו הוא קיים עדיין בימי המחבר אינו יכול לשקף את המצב האקטואלי בימי בעל דברי-הימים.⁸

ניתן, אפוא, לסכם את עניין השימוש בנוסחת 'עד היום הזה' בספר דברי-הימים בכך שאין כאן אחדות בדרך עבודתו של עורך הספר.⁹ מחד הוא מעדכן את המקורות הקדומים אגב השימוש בהם, אך מאידך במקרים אחדים אין הוא משנה את הכתובים כלל, וזאת אפילו במקרים בולטים של שוני בין המציאות המתוארת לזו הקיימת בימיו. תמונה דומה עד כדי זהות ממש עשויה לעלות בהשוואת השימוש בנוסחאות אחרות. לשון אחר: העורך אינו מקפיד ליישם את שיטתו עד הסוף. או שמה נאמר, שלמרות הקפדתו אין הדברים יוצאים אחדים בדרך הטיפול שהוא נוקט בעדו את הטקסט שלפניו.

תיתכן גם תשובה אחרת: אפשר שההתנהגות השונה לגבי השימוש בנוסחה מקורה בעורכים שונים של החומר. מי שעסק בסיפור שלמה, למשל, בחר לשנות את האמור

7. גם בנדון זה יש קושי לגבי המקדשים, שנוכרו במקורות המתארים את תקופתו של דוד ואת

התקופה שלפניו. דרך הרמוניסטית היא לסבור, שמקדשים אלה לא היו עשויים אבן כבית, והשווה דברי חז"ל על מקדש שילה: 'באו לשילה (נאסרו הבמות) לא היה שם תקרה אלא בית שלאבנים מלמטן ויריעות מלמעלן' (ובחים יד, ו), ועוד כיוצא בזה.

8. על העדר הארון בימי בית שני ראה יומא ה, כ; על הארון הגנוז עיין שקלים ו, א-ב. על יר' ג, טז-יז כמבטא את היעלמות הארון עוד בימי בית ראשון עיין מ' הרו, 'סילוק ארון הברית', ידיעות, כה (תשכ"א), עמ' 211-223.

9. על שימוש הנוסחה 'עד היום הזה' במקרא והקשר לעניין האיטילוגיה ראה י"א זליגמן, 'יסודות איטילוגיים בהסטוריוגרפיה המקראית', ציון, כו (תשכ"א), עמ' 141-169.

שם לגבי עצי האלמוגים, אך לא כן הוא ביחס לעורכים אחרים, שבתרו להשאיר את הטקסט כמות שהוא, למרות שפעמים האמור בו אינו משקף את ימי המעתיק. ואולי הייתה כוונת המחבר להציג את הדברים כמשקפים את ההופעה הראשונה של הדברים, כלומר שהמחבר העורך בדברייהמים העתיק את תמונת ההשוואה כפי שהיא עולה בהופעה הראשונה של הדברים בספר שמואל או מלכים.

ב. שימוש הלשון 'בראשונה' לתיאור זמן עבר במקרא בהשוואה ל'לפנים' כאמור, הלשון 'לפנים' משמש כלשון עריכה מובהק ורוב שימושו הם בעניינים כלל עולמיים והיסטוריים ולא בעניינים לאומיים-ישראליים, השליטים בדרך כלל במקרא. לא כן הוא באשר ללשון 'בראשונה'. בצד שימוש רגיל של סדר פעולות וכדומה, שבו 'בראשונה' יציין פשוטו כמשמעו את ראשית סדר הדברים, (כך, למשל, דהי"א, יא, ו' כל מכה יבוא בראשונה... ויעל יואב בראשונה), הוא משמש אמנם גם להבעת עבר רחוק יותר (= at first), כגון ציון לקדמת ההיסטוריה וכדומה, אבל שימושו העיקריים הם בנושאים ישראליים מובהקים.

בדיקת הכתובים שיש בהם שימוש זה מלמדת, שאין מדובר בדברי עורך אלא במספר ראשוני. כלומר, בעוד ש'לפנים' הוא מסימני העריכה, ואינו פרי הכתיבה הרגילה של הטקסט, היפוכו של דבר הוא עניין 'בראשונה', שכמעט ואינו משמש לעבודת עורכים אלא בעיקר למחברי הטקסטים, וברוב המקרים ביצירות פיוטיות דווקא. כך בשמ"ב ז, י = דהי"א יז, ט: 'ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה'; יש' נב, ד: 'מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם ואשור באפס עשקו'; יש' א, ו: 'ואשיבה שופטיך כבראשונה ויעציק כבתחלה'; יר' לג, יא: 'כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה'; יר' ז, יב: 'כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר שפנתי שמי שם בראשונה'.

פעם אחת משמש הלשון 'בראשונה' בטקסט פרוזאי בדיווחו של נחמיה: 'ואמצא ספר היחס העולים בראשונה ואמצא כתוב בו' (ז, ה), שלאחריו באה הרשימה. השימוש בלשון 'בראשונה' בכתוב זה אין לו כל תפקיד עריכתי, אלא הוא חלק מן הסיפור הביוגרפי של נחמיה.

מכלל הבדיקה עולה בבירור, ש'בראשונה' משמש כלשון מקביל ל'לפנים' בהבדל

עיקרי, ששימוש 'לפנים' הוא עריכתי מובהק, מה שאין כן לגבי 'בראשונה'.¹⁰ כן יש לציין, שהוא משמש ברובו לציון עניינים הקשורים בישראל, שלא כ'לפנים', המשמש ברגיל בידי עורכים לציון מאורעות לא ישראליים, שקרו בעבר הרחוק.

ג. הצירוף 'כאשר עשה' וכדומה לציון התייחסות לעבר

מלבד הלשונות שנדונו לעיל מתייחסים הסופרים במקרא לתיאור מעשים של העבר גם בעזרת משפט השוואה הפותח בלשון 'כאשר עשה' וכדומה. מובן מאליו, שפער הזמן שבין התיאור העכשווי לבין העבר מותנה בטיב התיאור. לקמן אביא קצת מקרים שיש בהם שימוש זה, ובעיקר כאלה שיש בהם תמונה מעין זו שמשגת בצירוף הלשון 'לפנים' וכדומה.

בדברים ב, יב: 'ובשעיר ישבו החרים לפנים ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם וישבו תחתם כאשר עשה ישראל לארץ ירשתו' וגו'. כפי שהסברנו לעיל בדיון על כתוב זה יש כאן שתי רמות של השוואה: מחד ההתייחסות היא למאורע כיבוש ארץ כנען בידי ישראל, ואותו תיאר המתבר בעזרת צירוף הלשון 'כאשר עשה (ישראל לארץ ירשתו)', ומאידך, ברקע הדברים עומד שלב עתיק יותר בהיסטוריה של כיבוש אזור אדום בידי בני שעיר מידי החורי. יושב הארץ הקדום, ואת השלב הזה תיאר המחבר בעזרת הלשון 'לפנים'.

כך עולה גם מתיאור קורות העמונים: 'ארץ רפאים תחשב גם היא, רפאים ישבו בה לפנים והעמנים יקראו להם זמזמים... וישמידם ה' מפניהם ויירשם וישבו תחתם. כאשר עשה לבני עשו היושבים בשעיר אשר השמיד את החרי מפניהם וישבו תחתם עד היום הזה' (דב' ב, כ-כב). אף כאן מתוארת תמונה עתיקה בהיסטוריה של עבר הירדן המזרחי ('לפנים'), אלא שהשוואה בלשון 'כאשר עשה' אינה באה למתוח קו כלשהו בין הקורות בזמן הקדום (סילוק החורי על ידי בני שעיר) לבין קורות ישראל בעבר, כאשר כאן נושא לשון ההשוואה 'כאשר עשה' הוא האל ולא ישראל. הכתוב קובע שמאחורי הקורות העולמיים עומד האל עצמו. מהשוואת שני מעשי הכיבוש ניתן אף ללמוד, כי לפי השקפת הכותב, כיבוש העמונים את ארצם מידי הרפאים אירע אחר כיבוש בני שעיר את ארצם מידי החורי. ושמא דבר זה הוא תוצאת סדר שיבוץ הדברים בטקסט הנדון (דב' ב). כוונתי לומר, שהיות שעניין שעיר וקורותיו נזכר קודם לכן,

10. הכתובים שיש בהם לשון 'לראשונה', בבראשית כח, ט 'ואולם לזו שם העיר לראשונה' (בר' כח, ט); 'ואולם ליש שם העיר לראשונה' (שופ' יח, כט) מקבילים לשימוש של 'לפנים', והם בגדר כתיבת עורכים, להבדיל מן הכתובים המשתמשים בלשון 'בראשונה'. גם הלשון 'ראשונים' משמש לתיאור ימי העבר הרחוק, השווה: ויק' כו, מה; דב' ד, כב; יט, יד.

השווה כיבוש עמון את ארצו אל מעשה שעיר, בלא שהדבר משקף בהכרח את הסדר ההיסטורי האמיתי.

לשונות 'כאשר עשה' והקרובים אליו, כגון 'אשר עשה', משמשים לתיאור העבר ברמות שונות של מרחק מן ההווה, ולא רק לתיאור עבר רחוק מאוד, כמו בכתובים שנזכרו לעיל בדבר העמים הקדומים שישבו בעבר הירדן המזרחי. כך באים מספר לשונות כאלה בדברים יא בנאום משה המזכיר את מפעלות האל בהקשר ליציאת מצרים. בפסוק ג נזכרו האותות והמעשים 'אשר עשה בתוך מצרים לפרעה מלך מצרים ולכל ארצו' ולפי הסדר נזכר אחר כך (פס' ד) 'ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו אשר הציף את מי ים סוף ויאבדם ה' עד היום הזה', עתה פנויה הדרך לתאר את המאורעות היותר מאוחרים: 'ואשר עשה לכם במדבר עד בואכם עד המקום הזה (פס' ה); 'ואשר עשה לדתן ולאבירם בני אליאב בן ראובן אשר פצתה האדמה את פיה ותבלעם ואת בתיהם ואת אהליהם ואת כל היקום אשר ברגליהם בקרב בני ישראל' (פס' ו). שימוש הלשון 'אשר עשה' אפשר אפוא למחבר לדווח במתומצת לפי הסדר את המאורעות המרכזיים של יציאת מצרים והנדודים במדבר.

רשימה מתומצתת כעין זו באה בסיפור הגבעונים ביהושע ט. בפסוק ט מספרים הוקנים ליהושע על 'כי שמענו... את כל אשר עשה ה' (ה') במצרים. ואת כל אשר עשה לשני מלכי האמורי אשר בעבר הירדן לסיחון מלך חשבון ולעוג מלך הבשן אשר בעשתרות'. מאידך, בסיפור המעשה נזכר בפסוק ג 'וישבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי', היינו, לדעת הסופר מה שהביא אותם לנקיטת עמדה הוא מעשי הכיבוש של הערים בעבר הירדן המערבי, ואילו בסיפורם דווקא המאורעות הרחוקים יותר של יציאת מצרים ומעשי הכיבוש בעבר הירדן המזרחי הם שהרשימו אותם. אין ספק, ששינוי המרכיבים עניינו בטיעון, שהם יושבי מקום מרוחק, ועל כן לא יכלו להזכיר את הערים הפנימיות של הארץ, שכביכול אין להם עניין בהן.

סופר מקביל לזה סקר בדרך זהה את שורת ניצחונותיו של יהושע על מלכי הארץ השונים. יהו' י, א: "...כי לכד יהושע את העי ויחרימה כאשר עשה ליריחו ולמלכה כן עשה לעי ולמלכה' וגו'. גם המשך שרשרת כיבושיו של יהושע מתוארים באותה דרך: שם, פס' כח: '...ויעש למלך מקדה כאשר עשה למלך יריחו'. ובהמשך שם, פס' לו: 'ויתן ה' גם אותה (את לבנה) ביד ישראל ואת מלכה... ויעש למלכה כאשר עשה למלך יריחו'; פס' לב: 'ויכה (את לכיש) ככל אשר עשה ללְבָנָה'; פס' לה: 'וילכדוה (את) עגלון... ככל אשר עשה ללכיש'; פס' לו: 'וילכדוה (את) חברון) ככל אשר עשה לעגלון'.

לשון סיכום מפורט יותר בא בפס' לט: 'וילכדה (את) דביר)... ויכום לפי חרב ויחרימו את כל נפש אשר בה... כאשר עשה לחברון כן עשה לְבָרָה ולמלכה וכאשר

עשה לְלִבָּנָה ולמלכה'. נוסח כתוב זה שונה מאלה הקודמים לו משום הפירוט שבו, וגם משום החריגה מן הנוסח המקובל ברשימה זו, באשר בחוליות שלפני כן כיבוש עיר אחת מושווה לכיבוש של העיר הקודמת, ואילו כאן לאחר שבאה ההשוואה לחברון, זו שבאמת נכבשה לפני דביר, נוספה ההשוואה: 'כן עשה לדבירה ולמלכה', ועוד נוספה עליה החוליה 'וכאשר עשה לְלִבָּנָה ולמלכה'. והיות שלבנה נזכרה שלוש חוליות לפני כן (לפני לכיש ועגלון), אין זאת אלא שריד לנוסח אחר שלפיו בא תיאור כיבוש דביר בסמוך ואחר כיבוש לבנה.